

A HADSEREGÁLLÍTÁS KEZDETI NEHÉZSÉGEI ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN 1848 TAVASZÁN

JACZKÓ ZSOLT

A 17–18. században Tokaj-Hegyalja a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb régiója, gazdasága vegyes termelői gyakorlatot mutat, melyben a vezető ágazat a szőlőtermesztés, de mellette a gabonatermelés és a nagyállattartás is kellő súlyt kapott.¹ A II. József-féle felmérés szerint Zemplén vármegyében a jobbágyság kezén 224 812 hold szántó volt, addig e művelési ágban a nemesség csak 87 552 holddal volt képviselve. A 19. századra ezek az arányok lényegesen megváltoznak. A nemesség a terra dominicalis révén a szántó 62%-át, a rét 66%-át, a szőlő 94%-át birtokolta.² A szántóföldi termelésben a túlsúly eltolódott a földesúri földek javára, a szőlőtermesztésben pedig a jobbágyság szinte teljesen elvesztette korábbi szerepét. A 19. században nő a robot, az uradalmi igaerő, azonban az uradalom pénztelen, így a bérmunka – ami a gazdaság szempontjából lényeges – nem válik meghatározóvá. Tehát mind a nemesség, mind a parasztság helyzetének romlása, az agresszív Habsburg-politika egyre jobban nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország gazdasági és politikai fejlődése szükségessé teszi a feudalizmus felszámolását.³ 1848 az európai forradalmak éve volt, Párizs, Prága, Bécs majd Pest és Milánó. A pesti nép élükön a márciusi ifjakkal a polgári átalakulásért, a függetlenségért küzdött, tetteiknek nyomatékot mégis a mögöttük álló ország, a vidék százezrei, milliói adtak. 1848. március 15-ről a híreket „kitört a szabadság”; a József-napi vásárról hazatartók és a Pesten élő és most vidékre hazasiető fiatalok vitték. Tokaj és egész Zemplén vármegye örömmel fogadta a forradalom hírért, Sárospatak pl. üdvözlő iratot is küldött a Provizórium Bizottmányhoz. A Helytartótanács március 16-án értesíti „hivatalosan” a vármegyét a pesti eseményekről, a „cenzúra körüli nyugtalanságról”. A március 22-i követi jelentés a közteherviselésről, az úrbéri viszonyokról, a papi tized megszüntetéséről, az országgyűlés évenkénti tartásáról, hitelintézet alapításáról, a városok rendezéséről, a nemzetőrség alapításáról, az ösiség eltörléséről, a jász-kun és a hajdúkerületek rendezéséről, a sajtószabadságról szóló törvényjavaslatokat tartalmazza. A zempléni követek utolsó jelentésükben kijelentik, hogy miután „hivatásuk megszűnt az engedelmes polgárok sorába visszalépnek”.⁴ Ettől kezdve a vármegye már a felelős minisztériumtól kapja az utasításokat és rendeleteket.

A miniszterelnök (gróf Batthyány Lajos) március 27-ei körlevele felhívja a törvényhatóságok vezetőit: a közbéke és a nyugalom fenntartására minden tekintélyüket, hatásukat és lehető eszközöket felhasználjanak, mert minden felmerülő zavarért őket te-

1 Boros László: Adalékok a tokaji szőlő és borgazdaság XIX. századi földrajzához 7–8. In. Tokaj és Hegyalja XVII. szerk.: *Bencsik János* 1996.; *Frisnyák Sándor*: A Zempléni-hegység gazdasági mikroközrzetei a 18–19. században. In. A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza VI. szerk.: *Bencsik János–Viga Gyula* 1988.

2 *Orbán Sándor–Varga Gáborné* (szerk.): Borsod-Abauj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára, 37. Miskolc, 1970.

3 *Mérei Gyula–Spira György* (szerk.): Magyarország története, 389. Bp. 1975.

4 *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország Vármegyéi és városai. Zemplén vármegye, 477. Bp. é. n.

szi felelőssé.⁵ A parasztság – amelytől a legjobban tartottak – megnyugtatóására és felvilágosítására minden kerületbe egy-egy táblabírárt küldenek ki, akiknek a szolgabíróval és az esküdttel közösen (egyetértésben) kellett gyakorolniuk a hatalmat. Nem véletlen a gyors tájékoztatás elrendelése, a törvények mihamarabbi kihirdetése (a király még nem szentesítette), hiszen a Zemplén vármegyei nemességet érzékenyen érintette mind az 1831-es koleralázadás, mind az 1846-os galíciai parasztfelkelés. A forradalom eredményeit az áprilisi törvények foglalták össze. A függetlenség legfontosabb biztosítékait épp úgy tartalmazták, mint a polgári átalakulás lehetőségét.⁶ Az 1848-as tanácsülési jegyzőkönyvek azt bizonyítják, hogy a tokaji tanács ügyelt arra, hogy a törvények sehol ne szenvedjenek csorbát. Amikor közeledett a szőlőpásztorok fogadalmának ideje, a tanácsülés azt a határozatot hozta, hogy Berner József uradalmi kasznár köteles az őrzések jegyzékét kiadni „minthogy a legújabb 1848-i törvény IX-ik cikke szerint a földesúri jogok meg vannak szüntetve.” S így Berner József kasznárnoknak, mint az uradalmi jogok eddigi képviselőjének nem hagynak beavatkozni a pásztorfogadásba, ami a város joga.⁷ Az áprilisi törvénykönyvnek minden eredménye ellenére nagy hiányosságai vannak. A tavaszi, nyári parasztmozgalmak a jobbágyfelszabadítás továbbvitelét sürgették, hiszen fennmaradtak azok a feudális jellegű szolgáltatások, amelyek jogilag nem úrbéres földek használatával jártak, pl. szőlődézsma⁸, hegyvám stb. Ugyanakkor, ne feledjük, nyitott kérdést maradt az új, demokratikus királyság és Ausztria közötti kapcsolatok kényes kérdése, ami aggodalmat keltett Magyarország nemzetiségeiben, akik egyenlő jogaikért szálltak harcba. A Rendre Ügyelő Választmány március 16-án közhírré tette, hogy a rend fenntartásában a katonaság többé nem vesz részt, ezért a meglévő un. polgárőrséget kell kibővíteni. A polgárőrség tehát átalakult nemzetőrséggé és minden tagja a magyar színeket viselte.⁹ Az 1848 márciusi vívmányok nyomán született meg a nemzeti őrseregről szóló törvénycikk (XXII. tck). Újítás volt, hogy a részvételt vagyoni cenzustól tették függővé, így csak az a magyar állampolgár lehetett nemzetőr, akinek legalább fél jobbágytelke vagy hasonló értékű ingatlana volt, vagy aki legalább évi 100 forint tiszta jövedelmet élvezett.¹⁰ A nemzetőrség felállításának igénye 1848. március 15-e előtt is fennállott a pesti ifjúság soraiban. Vidéken a megyék részéről kevés mozgás volt tapasztalható. Főként az ifjúság, a diákság, továbbá a régi fegyveres polgárőrség tagjai álltak be elsőként nemzetőrnek.

Önkéntes alapon szerveződött s tömegeit a városi iparos-kereskedő polgárok, a mezővárosok jobb módú parasztjai, az értelmiségiek alkották. A jobbágyok nem álltak be nemzetőröknek, mert ezt az önkéntes kötelezettséget úgy értelmezték, mint a földesúrnak járó szolgáltatásokat helyettesítő katonaaállítás terhét. Az országban élő nemzetiség között is alig voltak nemzetőrök. Ez az újonnan szervezett, viszonylag nagy létszámú fegyveres erő (április közepére a nemzetőrök létszáma megközelítette a 60 000 főt, melyből mindössze 15 000-nek tudtak fegyvert adni!)¹¹ nem volt képes a hazát sem a külső, sem a belső ellenségtől megvédeni, hiszen nem volt megfelelő felszerelése, képzettsége s nem utolsósorban fegyelmezettsége. Kisebb feszültségeken – pl. parasztmozgalmak, antiszemita zavargások – tudott úrrá lenni, de nagyobb hatékonysága, ereje nem

⁵ Uo. 477–478.

⁶ *Katus László* (szerk.): Magyarország története 6/1, 104–119. 1848–1890. Bp. 1979.

⁷ A Tokaji Múzeum Adattára 047-es jelzése alatt a Tokaj város 1848-as tanácsi jegyzőkönyveinek kivonatai megtalálhatóak.

⁸ A szőlődézsma-t szeptember 15-i hatállyal törlik el. Lásd: Z.m.lt. Sátorlajúj helyi iratai, III. fej. 538.

⁹ *Barczy Zoltán–Somogyi Győző* (szerk.): A szabadságharc hadserege, 10–12. Bp. 1986.

¹⁰ Uo. 10.

¹¹ Uo. 10–11.

volt. A nemzetőrzászlóaljak 4–6 heti váltásokban teljesítettek szolgálatot, melyeket csak őrszolgálatra, szállítmányok biztosítására lehetett felhasználni, így hiányzott egy komoly harci erő, amely útját állná a délvidéki nemzetiségi zavargásoknak, s a törvény adta lehetőségeken belül a forradalom vívmányait is meg tudná védeni.¹² Tokajban és Zemplén vármegyében márciusban viszonylagos nyugalom tapasztalható, egyelőre nem tartják szükségesnek a nemzetőrség felállítását. Majd csak az április 10-i vármegyegyűlés hozta meg a határozatot a nemzetőrség felállításáról. Először Újhelyen, Gálszécse, Sárospatakon alakul nemzetőrség. Sok a hátráltató tényező, rendkívül kevés a katonailag képzett egyén, a nagy fegyverhiány és a népben való bizalom hiánya tapasztalható az egész országban.¹³ Tokajban május 7-én hallunk először nemzetőrségről, mégpedig Kőnig Károly sóhivatalnoki pénztáros kérelméből, miszerint a sóhivatalt, illetve a hidat a nemzetőrök védik s számukra a sóhivatal épületében biztosítottak szállást. Számuk bizonytalan, bár valószínű ekkor még csak néhányan lehettek, hiszen az épületben két kisebb szoba állt a rendelkezésükre.¹⁴ Mint már említettük, az 1848-as törvénykönyv minden jelentősége ellenére sem volt teljesen tökéletes, a legnagyobb hiányossága talán az volt, hogy nem tartalmazott nemzetiségi törvényt. Ennek hatása az egész országban, így Zemplén vármegyében is megmutatkozott. Az ország déli részein a végső lökést az áprilisi események adták meg (szerbek, horvátok), illetve a megyében az északi részekben az ukrán lázongások, amelyeket az ország- és megyevezetés ellenségesen kezelt, s amelyek miatt felgyorsult az ütőképes hadsereg megszervezése. A május 15-i minisztertanács több katonai intézkedést hozott. Egyebek közt elrendelte egy 10 000 főből álló önkéntes sereg kiállítását, melyben a belépő nemzetőrök háromévi szolgálatra kötelezik magukat, az áldadalom részéről fegyverrel és ruházattal láttatnak el.¹⁵

Ekkor szervezték meg az 1–10. számozott első tíz, honvédeknek nevezett zászlóaljat, amely jogilag a nemzetőrséghez tartozott. Tagjaira nem vonatkozott semmilyen vagyoni cenzus s szervezetiileg is eltért tőle. Állandó és komoly erőt jelentettek. Az új sereg emberanyagát nézve feltűnik az egykori cs. kir. hadseregbeli tiszték magas aránya, az eddig is aktív ún. jurátusok (egyetemi hallgatók) magas száma. Ugyanakkor nagyobb számban vállalkoztak fegyverfogásra a szegényparasztok és falusi nincstelenek, akiknek a katonáskodás is anyagi emelkedést jelenthetett, illetve a munkanélküliség elől menekülők, de sok esetben egyszerűen áldozatkészségből jelentkeztek. A május 16-i felhívás mellett fontos intézkedéseket hoz az országos vezetés. Minden vármegyében járások szerint választmányt kell alakítani a nemzetőrök összeírására és hasonlóan a huszárnemzetőrség felállítására is. Ugyanakkor megszabják a beküldési határidőt is. A vármegyegyűlés megbízza a megye 8 rendezett tanácsú városát és a 21 kerületbe kirendelt összeírókat azal, hogy a miniszteri leirathoz csatolt minta szerint a nemzetőrséget helységek szerint összeírják és rendezzék.¹⁶ Az összeírásokat június közepéig be kell nyújtani. A kerületenként kirendelt összeírókat bízzák meg a szervezéssel Barkóczy Imre elnöklete alatt. Augusztus 7-ig már 13 000 főt írnak össze.

A vármegye 8 rendezett tanácsú városa: Tokaj, Keresztúr, Tarcal, Tállya, Mád, Patak, Liszka és Újhely. Az összeíró bizottságokat 21 kerületbe küldték ki. A tokaji kerület összeíró biztos a Szirmai Ödön és Spillenbergek volt. A kerülethez tartozott Tokaj, Tállya, Keresztúr, Tarcal, Mád, Kisfalud, Zombor és Rátka. Június 9-én már a

12 Kiss Gábor Ferenc: A hadseregállítás kezdetei, 86–96. In: Belvedere, 1998/X. 3–4. Szeged

13 Beke Lajos: A zempléni nemzetőrség, 52 In: AZT IV. (1899)

14 T.M. Ad 047.

15 Kiss i. m. 86.

16 Beke i. m. 81.

megyei főszolgabíró (Füleky György) siettetni az összeírások végrehajtását. Az összeírt egyének száma és az összeírás időpontja a tokaji kerület településeiben a következő volt:

Tálya	366	(júl. 16.)	B.-keresztúr	107	(jún. 10.)
Tarcal	356	(jún. 14.)	Tokaj	329	(jún. 28.)
Mád	303	(nincs adat)	Kisfalud	69	(jún. 7.)
Zombor	60	(jún. 6.)	Rátka	106	(jún. 8.)

Tokajban az összeírást a tanács hajtotta végre. Vannak adatok a foglalkozás szerinti megoszlásról Tokajban.

Összesen: 329, kapás 40; marhásgazda 44; mesterember 96; halász 13; értelmiség 22 stb.¹⁷

Az összeírások végén található egy végzés, amelyből képet kapunk a nemzetőrség tisztjeinek megválasztásáról és a felesketésről. Néhány nagy hangú rendbontó itt is akadt. A tokaji nemzetőrök felesketése és tisztjeinek megválasztása a tanács befolyása és ellenőrzése nélkül történt. „A tisztek mindenféle összecsoportozott néptömeg beelármázása és civakodása mellett, többeknek közbe tett óvások ellenére az esküvés alatt főkapitánynak választott egyén vezérlete alatt választotta meg.” Állítólag 78 egyén fel sem esküdött. Ezt a végzést Pranner Antal királyi ügyvéd jegyezte, aki a jegyzői tollvitellel volt megbízva. Alatta azonban július 17-i keltezéssel megtalálható 7 tanácsnoknak az a kinyilatkoztatása, hogy ezt a végzést előttük soha fel nem olvasták, s minthogy még a tartalmát sem közölték velük, ellene óvást tesznek. Mert, mint írják, nemzetőrségük felesküvése és tisztválasztása ellenkezőleg, a legdíszebb rendben és a legformaszerűbb ünnepélyek megtartása mellett történt. Az általános örömet és a csendet csak három „ügyvédi egyéniség” óvástétele zavarta meg, akik egy Kolos János nevű egyént „a nemzetőrség rokonszenvébe beerőszakolni igyekeztek tiszt rangfokozatba.” Ez nem volt lehetséges, mivel a rendelet szerint ítélet következtében büntetést szenvedett egyént nemzetőrnek sem lehet felvenni, nemhogy tisztnek.¹⁸ Kolos János már volt büntetve. Mivel tervüket nem tudták keresztülvinni, megpróbálták a nemzetőrök felesketését meggátolni. Mindezek ellenére a tisztek megválasztásában csak a nemzetőrök vettek részt, s ezek magukat a nem nemzetőri egyénektől négyesögbe vont kardosvonal által különítették el és a tisztválasztás ideje alatt a legkisebb civakodás sem történt, csupán egyszer, amikor a nemzetőrök éppen felesküdni akartak – ennek megakadályozására – Kasza Endre ügyvéd, Kolos egyik pártfogója székre állva szónoklatot tartott és a nemzetőrséget „nem esküszünk” kiáltással maga ellen ingerelte. A nemzetőrök felháborodása olyan nagy volt, hogy Kaszát a székről lebuktatták. Az is hamis rágalom volt, hogy a tanácsnak nem volt befolyása választásokon, mert Gesztely Nagy József akkori főbíró kirendelte a tanács nagyszámú tagságát, s ezek nagy része meg is jelent a választásokon. Pl. a főbíró Dirinyi János, Csaus Imre, Track Károly, Szathmári István, Thuri Antal, Schaht József, Haizer Károly, Nagy Sándor, stb. A legérdekesebb az, hogy éppen az előbb ismertetett végzés aláírója, Pramer Antal maga volt, aki a nemzetőrök neveit felolvasta, mielőtt azok az esküt letették volna, és Nagy József főbíró jegyezte fel az esküt tett egyének neveit. A július 16-án tartott képviselőgyűlésen megállapították, hogy a Pramer Antal által írott végzés rágalom, s ezek után Bognár Ferenc új főbíró július 16-án továbbította az összeírások-

¹⁷ T.M. Ad. 047. idevonatkozó kimutatásai, amelyekből megtudhatjuk kik voltak az első jelentkezők, a foglalkozás szerinti megoszlásról is képet kaphatunk.

¹⁸ A vonatkozó törvény úgy rendelkezett, hogy azok akik rablás, fosztogatás, csalás, hitszegés, gyűjtogatás vagy gyilkosság miatt vannak büntetve, nemzetőrök nem lehetnek. Lásd: *Sándor Pál*: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849. Századok 129.2. 1995. 285–335.

kat a főszolgabírónak, Füleky Györgynek Bodrogkeresztúrba, aki július 23-án jelentette az alispánnak, hogy a rendezett tanáccsal bíró Tokaj városa által átnyújtott tokaji kerületre vonatkozó összeírásokat bemutatja, és Bellozits őrnagynak szintén megküld. Ugyanis most már rendes katonai parancsnoka is van a vármegyének, Bellozits Ignác őrnagy.¹⁹

A toborzás költségeit a nemesi pénztár viselte (az ellátás és a felszerelés is ebbe értendő), az önkéntes adakozások nagyon gyéren folytak be, így adót vetettek ki a vármegyében, mégpedig holdanként 4–4 ezüstkrajcárt, illetve a városi házakra és a iparosokra külön adókulcsot dolgoztak ki.²⁰ A toborzást nehezítette a már említett pénztelenség, a fegyverhiány és a nyári munkák miatt a földművelők kedvetlensége, érdektelensége a katonáskodásra. Bár a vármegye mindent megtett annak érdekében, hogy minél többen jelentkezzenek honvédek, pl. körbejárás, különböző juttatások, biztosító levelek, ha a családfenntartó harcol, a család 20 pengőkrajcárt kap naponta, akkor is, ha meghal a csatában, a napi zsold 8 pkr, annyi ami a „hivatásos katonáknak” is járt, 1 év kötelező szolgálat.²¹ Kétségtelen tény, hogy Zemplén vármegyében és Tokaj városában is sok embert vonzott a viszonylag magas zsold, a föld- és munkanélkülieket a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás lehetősége, de nem szabad megfeledkeznünk azokról az önkéntesekről (értelmiség, jurátusok), akik áldozatkészségből álltak be nemzetőrnek, honvédek. A nemzetőrség, majd a tíz új zászlóalj nemcsak egy szervezett alakulat volt már, hanem megeremtette a magvát egy későbbi, sokszorta nagyobb honvédseregnek is.²² Hiszen ezen seregek elsősorban a nemzetiségi zavargások megfékezésére, a belső béke megszilárdítása érdekében jöttek létre, ugyanakkor elindítva a forradalom gazdasági intézkedéseit (új bankók), pozitívan hatottak az államháztartásra, amelynek nagyon fontos szerepe lesz a külső veszély elhárítására létrejövő új honvédsereg megalapozásában.

DIE ANFÄNGLICHEN SCHWIERIGKEITEN BEI DER AUFSTELLUNG DER ARMEE IM KOMITAT ZEMPLÉN IM FRÜHJAHR 1848

Das Ziel der Arbeit besteht in der Bearbeitung der örtlichen (Komitat Zemplén, Tokaj) Episoden des ungarischen Freiheitskampfes von 1848/49 anhand der zur Verfügung stehenden Quellen. Tokaj und seine unmittelbare Umgebung war 1848/49 Schauplatz bedeutender Ereignisse, entscheidender Kämpfe. Der Fluß Theiß war als ernsthaftes technisches Hindernis (230 m) bis zum Ende ein Verbündeter der ungarischen Armee. General György Klapka, Anführer der Truppe baute teilweise auf die vom Terrain gebotene Zufluchtsmöglichkeit (Kopasz-Berg) und auf die Theiß. Der Mut und die Opferbereitschaft der Ungarn verhinderte das Vorstoßen der feindlichen österreichischen Streitmacht in Richtung Debrecen, wo sich dalmals (Januar 1849) der Sitz der ungarischen Regierung, die Revolutionszentrale befand. In diesen Schlachten

¹⁹ A lovasság őrnagya Vay Ferenc lett, majd később kineveznek egy második szervező őrnagyot, a mádi születésű Pándy Sámuel.

²⁰ *Borovszky* i. m. 478. – a Homonnáig terjedő részen volt ennyi, attól északra 2 ezüstkrajcárt kellett fizetni, az erdőségből húsz holdat egy hold földnek számítva.

²¹ *Beke* i. m. 108. a bevonulók zsoldja az említett 8 kr, bár ebből fizették a húst (1 font hús ára 4 garas volt váltópénzben).

²² *Herman Róbert* (szerk.): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története, 264–265. Bp. 1996.

kämpften die enthusiastischen, freiwilligen Nationalgardisten und Honveden ebenso wie die gut organisierten, ernsthafte Kräfte darstellenden Husaren. In den ersten Monaten der Revolution spielten die aus der Zivilbevölkerung hervorgehenden Nationalgardisten durch das Fehlen regulärer Truppen eine bedeutende Rolle. In Tokaj und im gesamten Komitat Zemplén wird die Bildung der Nationalgarde im Vergleich zur Landeslage früh bekanntgegeben. Das Ziel, die Aufgabe der Tokajer Nationalgardisten war der Schutz der seit dem Mittelalter bedeutenden Fähr-, danach der ständigen Brücke der Theiß, bzw. die Gewährleistung der Verbindung zu den auf der anderen (linken) Seite des Flusses liegenden Gebieten. Im Nachweis wird die Belegschaftsstärke der Nationalgarde ortsweise aufgezählt, wobei auch das Datum deren Bildung und die Verteilung nach Berufen angegeben ist. Die Protokolle der Ratssitzungen und die Quellen geben ein Bild über die anfänglichen Schwierigkeiten bei der Aufstellung des Heeres im Komitat Zemplén ab.

Zsolt Jaczkó